

Tisza István és emlékezete

Tisza István és emlékezete.

Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára

Szerkesztette: **Maruzsa Zoltán – Pallai László**

Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2011, 475 oldal

„Aki az igazságra törekszik, igazat szól, esküjét nem vonja vissza, *meg nem szégyenülhet*” – írja a bibliai igazságra hivatkozva Tisza Istvánról annak a kötetnek az egyik tanulmánya, amelyik a nagy formátumú politikus születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Tisza István Baráti Társaság közös kiadásában.¹⁴⁵ Ez a hivatkozás nem a tanulmány szerzőjének önkényes megítélését tükrözi csupán, hanem nagyon is találó egy olyan emberre, aki az egész életét, közéleti tevékenységét Isten előtti szolgálatnak fogta fel, és a Szentírás igazságához mérve tetteit, mindenben igaz keresztyénnek igyekezett bizonyulni. Tisza István alakjában nemcsak egy nagy közéleti munkát kifejtő, korának meghatározó, vezető politikusa áll előttünk, de egy mély hitben élő – és azt az élet minden területén komolyan megvalósító – református ember, aki évtizedekig református egyházunk szolgálatot végző, tisztséget vállaló tagja is volt. Hiszen azon túl, hogy a dualizmus korának kimagasló államférfija, pártjának vetélytárs nélküli vezetője, két ízben Magyarország miniszterelnöke és egy ízben a Képviselőház elnöke volt – vagyis meghatározó szerepet töltött be a magyar történelemben –, egyházunk tisztviselőjeként a magyar reformátusságot is szolgálta.

A Nagyszalontai Református Egyházmegye tanácsbírája, majd főgondnoka, a Tiszántúli Református Egyházkerület és az egyetemes Konvent világi képviselője, Kocsordon és Geszten, a család birtokközpontjain, a gyülekezet presbitere, 1907-től pedig a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt, mindemellett számos egyházi kötődésű szervezet tagja. Tisztségeit haláláig viselte, s nemcsak hordozta ezeket a címeket, hanem egyházáért érzett felelős-

---

¹⁴⁵ HORÁNSZKY Nándor: *A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége*. In: *Tisza István és emlékezete*. Debrecen, 2011. 273.

séggel munkálkodott is e tisztekben. Családi gyökerei szintén erre kötelezték, hiszen édesapja és nagypapa örökébe lépett, amikor egyházi kinevezéseit elfogadta, mert nekik szintén fontos volt a reformátusság ügyének szolgálata.

Ellenfelei már életében meg akarták „szégyeníteni” eszmeisége, politikai tevékenysége, de szilárd egyénisége, jelleme miatt is, sokszor tudatosan hamis képet festve róla, míg végül ez a megítélés 1918 októberében meggyilkolásához vezetett. A két világháború közötti időszakban Tisza István öröksége Trianon tragédiájának fényében ismét példaértékűvé vált: Debrecenben, majd Budapesten szobrot állítottak tiszteletére, politikai hagyatékának ápolására emlékbizottság alakult a kor kiemelkedő tudósai és politikusai részvételével, munkásságának megismertetésére emlékkönyvek jelentek meg. A Debreceni Egyetem felvette Tisza István nevét, ezzel is hálával adózva azért, hogy a nagy államférfi jelentős szerepet vállalt az egyetem létrehozásában. A második világháború után Tisza – természetesen politikai szándékból – kedvezőtlen megítélésében részesült: vagy csak elítélően illet beszélni róla, meghamisítva számosényt is munkásságával kapcsolatban, vagy egyszerűen hallgatni kellett róla.

A rendszerváltás után vált lehetségessé (s egyben igényné is) a múlttal való őszinte szembenézés. Tisza István munkássága újból a figyelem középpontjába került, hiszen aki a dualizmus és az I. világháború korát meg akarja érteni, az nem kerülheti meg személyét. Nélküle nem lehet erről az időszakról beszélni. Átértékelődött szerepe, megítélése, lehetővé vált tevékenységének, eszmeiségének objektív vizsgálata. Sőt, a jelenkori polgári-nemzeti irányzat bátran vállalja a dualizmus korának szellemiségét s politikáját – amelyhez olyan kiemelkedő személyek köthetőek, mint például Wekerle Sándor, Széll Kálmán, ifj. Andrássy Gyula, Szilágyi Dezső, Apponyi Albert, akik között nemcsak megemlíthető Tisza István neve, hanem ki is emelendő tevékenységének hatását és jellemét illetően. A más megítélés jeleként Széll Kálmánról Budapesten teret (és kormányzati gazdasági programot) neveztek el; az átépítési tervek szerint visszaállítják ifj. Andrássy Gyula lovas szobrát az Országház előtt; ismét szobrot állítottak Tisza István tiszteletére Debrecenben és Budapesten, és emléktáblát helyeztek el házelnöki és miniszterelnöki tevékenységének megörökítésére az Országgyűlés elnökének jelenlétében a Parlament folyosóján. Idézve a zsolttáros tanítását, így válik valósággá mindenkor, hogy *meg nem szégyenülhet az*, akármit is kövessenek el ellene, aki az igazságra törekedett mindenkor, s tetteiben is igaznak bizonyult, mert igazat szólt, és esküjét nem vonta vissza. Azaz, aki jellemes volt mindvégig, ahogyan ez Tiszáról elmondható.

Tisza István születésének 150. évfordulója 2011-ben – az országszerte zajló ünnepélyes megemlékezéseken kívül – alkalmat kínált arra, hogy a napjainkban is aktuális Tisza-kutatás jelenlegi eredményeit összegezve, jeles előadók részvételével tartsanak tudományos konferenciát, és annak anyagait egy kötetben megjelentetve tisztelegjenek Tisza István munkássága és emléke előtt.¹⁴⁶ Így született meg a *Tisza István és emlékezete* tanulmánykötet a Debrecenben és Budapesten tartott eladások gyűjteményéből, amelyet további tanulmányokkal egészítettek ki. Az összesen 34 színvonalas írást tartalmazó kötet az 1934-ben megjelent *Tisza-emlékkönyv* utáni első gyűjteménykötet. Remélhetőleg további kiadványok követik.

Miért lehet érdekes egy református ember számára ez a kötet? Úgy gondolom, illő, hogy megismerjük és felvállaljuk hitben járó eleink életét és munkásságát, és hálával adózva ápoljuk azoknak emlékét, akik minden körülmény között tudták, hogy mivel tartoznak egyházuknak és hazájuknak. Akik önmagukat az ügynek szentelve, Isten előtti felelősséggel és rendíthetetlen kitartással cselekedtek, soha sem a maguk hasznát nézve, akik érdemeket nem keresve szolgáltak a legnehezebb időkben is. Így tekintve, adósságaink vannak főgondnokainkat illetően, mert mint református embereket kevésbé ismerjük őket.

Példákra nagyon nagy szükségünk van, és Tisza István méltó arra, hogy mély, élő hite és az ügy mellett való rendíthetetlen hűsége miatt példa legyen minden ma élő magyar református ember számára. Hogy ez az állítás nem túlzó, az világossá válhat mindenki számára, ha megérti és megismeri tetteit, gondolatait, eszmeiségét. Ez a kötet erre nyújt lehetőséget.

A könyv célja természetesen nem a református Tisza István bemutatása, bár egyik írása kifejezetten ezt a témát tárgyalja (Gaál Botond: *Tisza István, a református főgondnok*). Azonban több tanulmányban is találunk utalást arra, hogy Magyarország volt miniszterelnöke mennyire komolyan vette hitét. A kötet külön értéke számunkra, hogy egyházunk két elismert tudósa is szerzője lett annak egy-egy tanulmány erejéig: Gaál Botond professzor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető tanára, és Tőkéczi László történész, egyetemi tanár, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.

A tanulmányok minél szélesebb körűen igyekeznek bemutatni Tisza István munkásságát, annak hatását, illetve megítélését. Néhány közülük a minden napok emberét állítja elénk; míg természetesen a legtöbb írás politikai eszmei-

¹⁴⁶ Előszó. In: *Tisza István és emlékezete*. Debrecen, 2011, 7.

ségét, tevékenységének sarkalatos pontjait ismerteti, egyrészt egy adott területet illetően, másrészt ellenfeleinek nézeteivel ütköztetve azt; és végül néhány tanulmány halála utáni hazai és külföldi megítélését vázolja fel. A kötetben német és angol nyelvű értekezések szintén olvashatók, nemcsak magyar, hanem szerb, német és osztrák szerzőktől, bizonyítva ezzel azt is, hogy Tisza István szerepe Európa eme régiójában túlnőtt Magyarország határain, és mások részéről is érdeklődés övezi.

Nem lenne teljes ismeretünk a korábbi államférfiről, ha családi környezete, magánélete rejtve volna előlünk, hiszen így válik emberközeli az ő alakja. Az erről szóló tanulmányok abba is bepillantást engednek, mit jelentett számára a hitben való élet és szolgálat. Gaál Botond ide vonatkozó – fentebb említett – értekezése (*Tisza István, a református főgondnok*) röviden összegzi Tisza hitének református alapjegyét, kiemelve, hogy „szívvel-lélekkel benne élt az egyházában, igényes volt a hitének ápolásában és a mindennapi kegyességi életének gyakorlásában”. A szerző a reformáció felismert igazságait, annak tiszántúli magyar kálvini örökségét (mint a szellemi háttért) felvázolva igazolja azt Tisza István beszédeiből és írásából, hogy benne „a mély hittel fogadott küldetésűt, az eleve elrendeltség érzése és az isteni gondviselésbe vetett bizalom” párosult a munkában megvalósított kemény erkölcsiséggel, valamint a nemzet szolgálatában végzett puritán életszentséggel. Azaz: igazi református államférfi volt, mert amit megértett a Szentírásból, azt cselekedte egész életében. Ez a felsorolás mindenki számára hasznosan összegzi, melyek a református ember hitének alapjai.

A professzor Tisza István hitének személyes vonásaként említi meg annak mélyen átértett voltát és tudományos nyitottságát, ugyanakkor szív szerinti elkötelezettségét és kiválasztottságában való meggyőződését a nemzet és a magyar református egyház szolgálatában. „Mindezek elválaszthatatlanul hozzátartoztak egyéniségéhez.” Továbbá kiemeli, hogy nemcsak a politikai, hanem az egyházi közéletben is aktívan és elhivatottan kereste népének javát, méltóan főgondnoki tisztségéhez.

Mindenképp hasznos tanulmány az olvasó számára Kozári Mónika értekezése, aki Tisza István családját mutatja be, röviden ismertette minden családtagjának életútját. Így kaphatunk képet például arról a környezetről, amelyben felnőhetett, személyisége formálódhatott. Kiemelendőnek tartjuk a megállapítást, mely szerint: „akit a politikában komoly, zárkózott, nagyon makacs és hajthatatlan embernek ismerünk, a családban egy másik ember volt. A gyere-

kek rajongtak érte, csüngtek rajta, ő pedig kedves volt velük, barátságos, pajtásias, és játszott velük! Az ember azt gondolná, hogy egy fikarcnyi humorérzéke sem volt, de ez nem igaz. Tisza István környezetében a családi krónika szerint gyermekkultusz volt.” Ezt a képet teszi teljessé Kiss László *Tisza István magánélete* című írása a felnőtt Tiszáról, ahol komolyan vett református hitének mindennapi megnyilatkozásaira is utalást találunk, és akit e tanulmány bizonyossága szerint egyik tisztelője és közelebbi ismerőse csak „az alföldi református magyarnak” nevezett. Ugyanebbe a tárgykörbe sorolható tanulmány még Raffay Ernő *Tisza István meggyilkolása* című írása és Erdős Pál anekdotagyűjtése a nagyformátumú politikusról.

A tanulmányok többsége természetesen azt a munkásságot, gondolatrendszert mutatja be, amellyel Tisza beírta magát a magyar történelembe. E kontextusban megalapozó értekezésnek tekinthető Tőkéczi László *Tisza István és a magyar liberalizmus* című tanulmánya. A szerző röviden és lényegre törően ismerteti azt a liberális eszmeiséget, ami a dualizmus korának magyar politikáját jellemezte, megkérdőjelezve azokat a korábbi kliséket, amelyek alapján elitélően nyilatkoztak erről az irányzatról, illetve annak gyakorlatáról. Tőkéczi megítélése szerint „a dualizmus korabeli magyar liberalizmus egészében mindvégig egy organikus, a magyar társadalomban jól beágyazódott eszmerendszer volt”, amelyet igyekszik közérthetően bizonyítani írásában. Ezt a liberális politikát folytatta Tisza István, „aki – mint írja – a klasszikus liberalizmust egy a magyarság számára kedvező rugalmas keretnek tekintette, amely hosszabb távon lehetővé teszi a történelmi viszontagságokban sok régióban elveszett magyar haza visszahódítását.” Tisza ugyanis jól látta azokat a széthúzó erőket, amelyek veszélyeztetik az ország integritását, azonban igazi hazafiúként „egy nagy magyar nemzetet vizionált, de volt türelme várni. Jó liberálisként sok mindent rá akart bízni az időre!” Tisza politikai eszmeiségének háttérét és mozgatórugóit innen érthetjük meg.

A kötetben olvasható ifj. Bertényi Iván munkája *A gyűlölt Tisza István* címmel – s ez szintén a megértésben segít, hiszen a szerző pontokba szedve összszegzi azokat az alapokat – elsősorban azok gyakorlati oldalát megmutatva –, amelyek a volt politikus tevékenységét jellemezték. Mint megjegyzi: Tisza „igazi *homo politicus* volt, egész lénye a politizálásra volt kihegyezve, minden tudásával, képességével a hazáját kívánta szolgálni.” Személyisége sokakból mégis heves gyűlöletet váltott ki. Ennek okait ismerhetjük meg az említett értekezésből, valamint megértetjük azt is, Tisza István hogyan képzelte el nemze-

tének szolgálatát, s hogyan foglalt állást a magyarság szempontjából lényeges ügyekben (ilyen volt például a hazai nemzetiségekkel vagy a választójoggal kapcsolatos kérdés). A szerző úgy véli, „Tisza nem volt a szó modern értelmében politikus. Nem a csoportérdekek közötti kompromisszumokat igyekezett naponta megteremteni, lehetőleg úgy, hogy saját véleményéből minél többet keresztül tudjon vinni, hanem a teljes nemzet érdekét igyekezett védelmezni a helytelen és veszélyes ellenvéleményekkel szemben. Mindvégig arra készült, hogy nemzetéért éljen, akár önfeláldozó heroizmussal, akár a szorgalmas tanulással összeszedett tudás felhasználásával”.

Az emlékkötet néhány tanulmánya ellenfeleinek véleményével összevetve tárgyalja Tisza politikai állásfoglalását. Ebből a szempontból talán Péterfi-Nagy László *Tisza István és ifj. Andrássy Gyula politikai küzdelme* című tanulmánya a legérdekesebb. Hiszen a két államférfi „a dualizmus rendszerének első generációs miniszterelnökei, id. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán gyermekei” voltak, az 1867-es kiegyezés hívei, és – miként a szerző Hegedüs Lóránt korábbi szabadelvű politikust idézi – „minden jel azt mutatta, hogy együtt fognak működni, közösen küzdik végig egy másik nemzedéken ugyanazt az Andrássy-Tisza politikát, amellyel apáik történelmet csináltak.” Ezzel szemben a két vezető egyéniség későbbi szembenállása nagyban meghatározta az 1. világháború előtti magyar belpolitikát. Kettőjük ellentétét Tisza sajnálatosnak tartotta, ugyanis nagyra becsülte Andrássy érdemeit és hazájáért érzett felelősségét. Ennek a vélemény-különbségnek okait és következményeit ismerhetjük meg a tanulmányból, ami által egyben teljesebbé válik Tisza István eszmeiségéről alkotott tudásuk is. Ennek a szembenállásnak a történetét egészíti ki Csík Tamás esszéje a két politikus választási küzdelméről (*Egy különös választás nagy Párharca – Tisza István Andrássy Gyula ellenében az 1905-ös választáson*).

A kötetben megjelent dolgozatok nagyobb része Tisza István eszmei, politikai arcát mutatja be, azt a munkásságot és hatását, amelyet az ország meghatározó és magas tisztségeket betöltő személyiségeként képviselt. (A fentebb említettekén kívül ide sorolhatóak a következő tanulmányok: Papp József: *Szabadelvű és munkapárti választási eredmények és képviselők 1901 és 1910 között*; Szendrei Ákos: *Ellentétek és szembeállítások: Tisza István és Justh Gyula vitája a parlamentarizmusról*; Nánay Mihály: *Tisza István és a Habsburgok – különös tekintettel az 1916-17-es eseményekre*; Illés Gábor: *Tisza István politikai koncepciója a nemzetiségi kérdést illetően a világháború előestéjén*; Vári András: *Tisza István, a neokonzervatív agrárius csoportok és a társadalmi válság*; Kramli Mihály: *Tisza István és a közös*

haderő 1904–1914; Barta Róbert: Tisza István és a preventív háború koncepciója; és Maruzsa Zoltán: Tisza István külpolitikai koncepciója az első világháború éveiben.)

A könyvben emellett olyan tanulmányok is föllelhetők, melyek Tisza István életművének hazai és külföldi megítéléséről, egyes személyek saját véleményéről, valamint egy adott kor hivatalos vélekedéséről szólnak. Nagyon értékes ebben a témakörben Horánszky Nándor *A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége* című esszéje. Ebben olyan értelmezési szempontokat tárgyal, melyek példaértékű és követendő életműként tüntetik fel Tisza munkásságát és személyiségét.

A történész kiemeli: „Tisza történelmi szerepe személyiségének átlagon felüli, rendkívüli tulajdonságaiból következtethető és predestinációs küldetésű adatával magyarázható... Magatartásának ez a homo ethicus volta az, ami a Tisza-kultusz létét igazolta, igazolja és kortársai fölé emelte e tekintetben is.” Milyen sokat jelent tehát egy ember meggyőződéses hite, amely még a világi kutatókat is elismerésre készíteti. Emellett a szerző azt is leírja: „Feltétlenül szükséges megemlíteni azt, ami már túlmegy a közvetlen érzékelésen, tudományos megközelítésen... ez pedig a néplélek igénye. Más megközelítésben: az emberek igénye olyan jeles személyiség iránt, ki adott értelemben megtestesíti vágyaikat, megkönnyíti sérelmeik elviselését, csökkenti hiányérzetüket, és akire feltekinhetnek. Tisza személye ennek megfelelt, a helytállás példaképe volt, aki nem hátrált meg a nehézségek előtt és vonzó erények sora kapcsolódott hozzá.” Szomorú megállapítást is tesz a tanulmány: a Tisza-kultusz az elismerésen és az örökség vállalásán kívül „jelzi valaminek a hiányát is... hiányát az ellensúlyozó erőnek, az erőskezü, megalkuvás nélkül vezető államférfinek, a morális válságban az etikai mércét képviselő kellő számú politikusnak... Röviden, akiben meg lehetett testesíteni a bátorság, a helytállás, a hűség, a jellemzilárdság iránti kívánalmakat.”

Vitathatatlan tehát, hogy Tisza azért volt ilyen formátumú személyiség, mert jó református emberként élt, egyszerűen csak azt igyekezett megvalósítani, amit a Szentírásból megértett. Református ember számára mindenképpen fontos lehet még Hatos Pál tanulmánya, amelyben Ravasz László református püspök Tisza Istvánról alkotott véleményét ismerheti meg (*„Benne megnőve és elbukva önmagunkat látjuk” – Ravasz László és Szekfű Gyula Tisza Istvánról*); valamint Kerepeszki Róbert a 2012-ben 100 éves Debreceni Egyetemen ápoltt Tisza-kultuszról szóló értekezése (*Tisza István emlékezete és kultusza a Debreceni Egyetemen a két világháború között*). Tisza ugyanis elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy – a Református Kollégiumra és hagyományaira épülve – Debre-

cen egyetemi város lehessen; tiszteletként a két világháború között az egyetem felvette a gróf nevét.

A Tisza Istvánról alkotott nézeteket s azok változását mutatják be még az alábbi tanulmányok: Papp, Julien: *A Quai d'Orsay jelentései Tisza Istvánról*; Püski Levente: *Tisza István emlékezete a két világháború közötti magyar parlamentben*; Bartók Béla: „A rossz, mit ember tesz, túléli őt” (*Szabó Dezső Tisza István-képe*); Buzinkay Géza: *A komor, rettegett lovag – Tisza István a karikatúrákon*; Péterfi-Nagy László: *Tisza István a marxista történettudományban*; Fürj Orsolya: *Tisza István megítélése a brit közéletben a két világháború között*. Emellett a német és angol nyelven írt tanulmányok is e témakörben mozognak, elsősorban Tisza külföldi megítélését dolgozzák fel.

A tetszetős és igényes megjelenésű kötetet mindenki hasznosan veheti kezébe, nemcsak történészek, hanem azok is, aki mélyebben érdeklődnek az adott kor és annak meghatározó személyisége, gróf Tisza István iránt. Ő nemcsak politikus, hanem igazi református ember, egyházának szolgálattevője, főgondnoka is volt. Akinek pedig a hite mások előtt is láthatóan kitörölhetetlen része volt életének, mint „lényének darabja”, ahogyan maga Tisza megfogalmazta, azt az embert, mai reformátusoknak, nagy elődként kell ismernünk, örökségét ápolnunk. Így ajánlom elolvasásra a Tisza István-émlékkötetet minden magyar reformátusnak.

Máthé András: Szent Anna templom (2009)